

Verevää historiaa

RAIJA JULKUNEN

Päivi Uljaksen *Hyvinvointivaltion läpimurto* (2012) on Suomen ja Pohjoismaiden historian väitöskirja. Uljas on jatkanut ja syventänyt aikaisempia töitään. *Taistelu sosiaaliturvasta* (2005) perustui historian pro gradu -tutkielmaan. *Kun Suomi punastui* (2008) oli lukuisin valokuvin varustettu väitöskirjan esityö. Väitöskirjassa ensimmäisen kirjan alaotsikon ammattiyhdistysväki on vaihtunut kansalaisliikehännäksi ja alaotsikko muutenkin mutkistunut.

Teesi siitä, että teollistuminen, kaupungistuminen ja palkkatyöväenluokan synty synnyttivät sosiaalipoliittikan (tai hyvinvointivaltion), on sosiaalipoliittisen teorian peruskauraa. Suomalaisen hyvinvointivaltion läpimurtoakin sijoitetaan tavallisesti 1950- ja 60-lukujen vaihteeseen. Uljaksen tutkimus keskittyy vuosiin 1956–64 ja paikantaa siihen hyvinvointivaltiokonsensuksen synnyn. Tiukka raha- ja budjettipoliittikka ja suppea näkemys valtion tehtävästä alkoivat vaihtua hyvinvointivaltiolliseen ajatteluun. Mutta, Uljas jatkaa. Oliko prosessi itseään toteuttava passiivinen ja sovinnollinen ilmiö, jossa valtion toimiala laajeni kuin itsestään? Vai oliko kyse kiihkeästä kamppailusta tulevaisuuden suunnasta? Historian tutkimuksen tapaan Uljas avaa sosiologian ”mustia laatikoita” ja täyttää ne tapahtumaketjujen ja poliittisten prosessien kuvauksin.

Uljaksella on pitkiä rivi kysymyksiä, mutta mielessään jo vastaus. Se on ”vain” osoitettava akateemisen opinnäytteen keinoin. Väitöskirjan teoreettiseksi ja metodologiseksi ankuriksi on valittu Gramscin hegemoniateoria, ja hegemonian vaihtumisen yleiseksi ohjenuoraksi ajatus, jonka mukaan ”vallitseva

tuotantomuoto ja siihen liittyvä hegemoninen ajattelu lisää vanhetessaan sosiaalista eriarvoisuutta ja tämä puolestaan sosiaalisia konflikteja, joihin syntymässä oleva uusi toimintamalli antaa parempia vastauksia”. Uljas nimeää 1900-luvun alkupuolen Suomeen pienviljelyhegemoniaksi, jonka rapautuminen otsikon kertomalla tavalla osuu ajallisesti yhteen kansalaisliikehännän ja poliittisen murroskauden kanssa.

Uljaksen oma työhistoria sijoittuu ammattiyhdistysliikkeeseen ja nimenomaan elintarviketyöläisten liittoon. Tutkimus on monella tavalla velkaa ay-liikkeen ruohonjuuritasolle ja murroskauden aktiiveille. Ay-aktiivien toiminta on tarjonnut tutkimukselle johtolankoja ja heidän muistelunsa kyselyssä ja haastatteluisissa muodostavat tärkeän osan aineistoa. Miksi ajankohdan ay-aktiivit liikehtivät niin voimakkaasti yleisen työttömyysvakuutuksen puolesta, kun se olisi palvellut ennen muuta maaseudun työtöntä liikkävää väestöä? Olisiko selityksenä oma tausta maaseudun pieneläjinä?

Palkkatyöläistyminen on tässä kirjassa pienituloilta tapahtunutta muuttoa Helsinkiin 1950-luvun laajeneville aloille eli elintarviketeollisuuteen ja rakennustyömaille. Tosin pienviljelijän ja palkkatyöläisen raja oli häilyvä. Samalla kun tila ja eläimet antoivat elannon perustan, perheet hankkivat muuta tuloa kirjavin tavoin. Uljas sanoo kuunnelleensa ”lähes vertahyytävää realismia tiukkuvia tarinoita lapsuudesta” ja helvetillisestä raadannasta. Lukijakin saa niistä osansa.

Väitöskirjan kohteena ovat siis pienviljelytilojen tarjoama raadanta ja turva, muutto kaupunkiin, uusi turvattomuus, siitä syntynyt liike sosiaaliturvan puolesta ja monista säikeis-

tä rakentunut hegemoninen murros. Kirja on myös poliittista historiaa. Ajanjaksoa tuskin voi kuvata noteeraamalla Kekkonen, anti-Kekkonelaisuutta ja antikommunismia, yöpakkashallitusta, Honka-liittoa, noottikriisiä ja puolueiden hajaantumista. Mutta Uljas pitää kiinni siitä, että kaikissa poliittisen pelin koukeroissa taisteltiin valtion koosta ja tehtävistä. Esimerkiksi yöpakkashallituksen (1958–59) episodit ei katsota vain ulkopolitiikan ja Kekkonen kannalta, vaan valtiokamppailuna: siinä eri puolueiden oikeistot kokoontuivat yhteen jatkaakseen valtion menojen supistustilinjaa. Honka-liiton (1960) Uljas näkee viimeisenä suurena hankkeena palauttaa valtaan vanhan hegemonian arvot ja miehet. Itse pidän erityisen kiinnostavana sen osoittamista, miten hegemoninen murros kulminoitui rahapolitiikasta ja valtion talouden laajuudesta käytyyn vääntöön.

Väitöskirjassa käytetään monia aineistoja. Aineisto on kerätty tietystä vasemmistolaisesta perspektiivistä. Tätä ”perspektiivisyyttä” ei poista se, että aineiston edustavuutta ja luotettavuutta pohditaan. Aineistoihin kuuluvat ammattiliittojen eläkeläisjäsenille suunnatut kyselyt ja haastattelut, sanomalehdet ja monenlaiset dokumenttiaineistot, kuten ammattiosastojen ja puolueiden pöytäkirjat, valtiopäiväasiakirjat, SKDL:n eduskuntaryhmän kirjeiden diaarit sekä maatalous-, työttömyys- ja sairausvakuutuskomiteoiden mietinnöt. Uljas piirtää varsin tarkkaa kuvaa heistä, joita hän pitää muutoksen agentteina eli rakennus-, elintarvike- ja metallialan työntekijöistä ja ay-aktiiveista sekä heidän liikehdinnästään, joukkokokoonnutumisista, mielenosoituksista, lähetystöistä ja kirjelmistä. Jakson alussa liikehdinnässä vaadittiin parempaa palkkaa ja vastustettiin hintojen korotuksia, sitten yhä selvemmin sosiaaliturvauudistuksia.

Sanomalehdet valottavat tärkeällä tavalla ajanjakson luonnetta. Esimerkiksi Helsingin Sanomia lukemalla paljastui, miten voimakasta ideologista kamppailua valtion olemuksesta ja kansantulon jakautumisesta tutkimusajankohtana käytiin. Kansan Uutiset raportoi mielenosoituksista, sosiaalidemokraattiset lehdet poliittisesta korruptiosta ja puoluejärjestelmän kriisistä. Hyvinvointivaltion tehtävät – sosiaalivakuutus, koulutus, terveydenhuolto, turvaverkko vaikeisiin elämänti-

lanteisiin, kansantulon uusjako – olivat tuoloin alituksen kädenväännön ja kansalaistoininnan kohteena.

* * *

Uljaksen piirtämä kuva sodan jälkeisestä *pienviljelykeynesiläisyydestä* täydentää palkkatyökeskeistä sosiaalipolitiikan historiankirjoitusta. Tilojen perustamis- ja raivauspalkkiot, tuotanto- ja hintatuet, edulliset lainat, työllisyystyöt sekä lapsilisät antoivat mökkiläiskansalle välttämättömiä rahatuloja. Pienviljelyn tukimuodot tuntuivat kunnialliselta oikeudelta, kunnanapu sen sijaan häpeälliseltä. Pienviljelyn tukimuodot alkoivat opettaa, että valtioita ja niiden verotuloja voi käyttää näinkin: tuloerojen tasoittamiseen.

1950-luvun puolivälissä vanha hegemonia oli monin tavoin rapautumassa. Sotia edeltäneen ajan eliitti ei kuitenkaan luovuttanut helpolla. Sota oli kasvattanut valtion osuutta taloudessa ja yhteiskunnassa. Elinkeinoelämä, oikeisto ja vanhan polven poliitikot pitivät tavoitteena valtionalouden supistamista, paluuta sotaan edeltävän ajan suppeaan valtioon. Kansan odotuksia ja parlamentin valtaa pyrittiin patoamaan tiukalla rahapolitiikalla ja Suomen Pankin itsenäisellä asemalla. Kiinnostava episodi on se, miten valtion talouden tiukkuus ja alituiset kassakriisit tuotettiin. Kurimekanismina toimi setelirahoituksen eli Suomen Pankin luototuksen kieltäminen (1953). Valtion oli katettava menonsa kasvasta. Uljaksen mukaan valtion talous oli kyllä tosiasiallisesti ylijäämäinen ja lukuisissa rahastoissa oli varoja, mutta niitä ei haluttu käyttää. Tiukan rahapolitiikan seurauksena olleen työttömyyden hoito tyhjensi kassan. Valtio julisti itsensä maksukyvyttömäksi 15.3.1957 ja valtion menojen supistamiskomitea eli ”teurastuskomitea” sai suunnitella tiukan säästöohjelman.

Uljaksen kirja sisältää yhden ison – koko läpimurron – ja useita pienempiä tapahtumaketjuja. Oikeiston aikaansaama valtalain kumoaminen johti vuoden 1956 yleislakkoon. Uljakselle lakko oli myrskyvaroitus ja työväestön radikalisoitumisen koulu. Vanhan hegemonian poliitikot eivät kuitenkaan lukeneet ajanmerkkejä ”oikein”. Yleislakon jälkeisessä tilanteessa kansalle pyrittiin antamaan opetus

lakkoilun vaaroista. Yleislakon jälkeinen kausi oli ollut ”melkoista taloudellista rökitystä pienituloisille ihmisille”. Säästöohjelmat synnyttivät laajoja mielenosoituksia, joissa sekä vastustettiin elinehtojen heikentämistä että vaadittiin sosiaalisia uudistuksia. Mustien listojen ilmapiirissä ay-aktiivit lähtivät liikkeelle henkilökohtaisen riskin ottaen, ja ammattiyhdistysaktiivien katse alkoi kääntyä työpaikoilta eduskuntaan.

Toinen kiinnostava ketju alkaa suunnitellusta lapsilisien heikentämisestä ja maksun lykkäämisestä (1957). Se synnytti äitien ja perheenemäntien liikkeen ja sai SKDL:n järjestämään jarrutuskeskustelun lapsilisien maksun siirtoa vastaan. Tämä antoi vasemmistolle myönteistä imagoa ja monet haastatelluista pitivät lapsilisiä taistelua liikehdinnän taitekohtana. Niin tai näin, vuoden 1958 vaaleissa SKDL:stä tuli eduskunnan suurin puolue. Tuloksena oli ensimmäinen vasemmistoenemmistöinen eduskunta sitten vuoden 1917, mutta SKDL jätettiin ulos hallituksesta. Uljas pitää kahta käännettä erityisen tärkeinä. Ensimmäinen oli lapsilisäjarrutus ja toinen yöpakkashallituksen kaatuminen, joka sysätessään sosiaalidemokraatit pois hallitusvastuusta avasi tien vasemmiston yhteistoiminnalle oppositiossa ja talouspolitiikan linjanmuutokselle.

Yksi kirjan juonista koskee vuosien 1958–61 vasemmistoenemmistöistä eduskuntaa. Poliittisen historian kirjoituksessa on tapana katsoa, ettei se vasemmiston hajanaisuuden vuoksi saanut aikaan oikein mitään. Jos sosiaalivakuutuksessa tehtiinkin läpimurto, niin se tapahtui työmarkkinajärjestöjen sopimuksin. Uljaksella on toinen teesi. Joukkoliikkeen ohella myös vasemmistoenemmistöinen eduskunta kuuluu tarinan sankareihin. Oikeiston tavoitteena oli julkisen sektorin supistaminen ja verojen alentaminen. Työttömyystöitä, valtionyhtiöitä ja Kansaneläkelaitosta pidettiin piilososialismina ja ruotsalaista hyvinvointimallia paheksuttiin. Sen sijaan SKDL:n ja SDP:n edustajat tekivät aloitteita yleisestä työttömyys- ja sairausvakuutuksesta, vuosiloman pidentämisestä, 40-tuntisesta työviikosta sekä naisten ja miesten samapalkkaisuudesta. Aloitteet muodostivat sosiaaliturvakampailun työlistan.

Ajankohdan hallitukset olivat lyhytaikaisia ja heikkoja, ja vasemmistoenemmistöinen eduskunta alkoi ”maistella omaa valtaansa”. Valtion budjetti paisui. Kriitikoiden mielestä kolme keskenään kilpailevaa vasemmistoryhmä laativat sosiaaliuudistuksia suruttomasti, eikä Maalaisliiton vähemmistöhallitus voinut menojen kasvun edessä tehdä muuta kuin korottaa veroja. Vanhan polven oikeistolaisten mielestä eduskunta oli tullut hulluksi, ja julkinen sektori laajeni kuin syöpäkasvain. Uljas ei anna juurikaan painoa sille, miten STK ja SAK löysivät toisensa työttömyys- ja työeläkeuudistuksissa ja miten työnantajille tärkeä desentralisoitu kassa- ja yhtiölinja kaikkien kiemuroiden jälkeen toteutui.

Uljas päättelee, että kolmen vuoden aikana eduskunnan vasemmistoenemmistö käänsi valtion budjettipolitiikan pois jatkuvien teurastusprojektien tieltä ja käynnisti laajan sosiaalipolitiikan uudistusaallon. Vaikka taistelu budjetin laajuudesta ja valtion tehtävistä jatkui ja kassakriisit vaivasivat jälleen vaalikaudella 1962–66, aloite oli siirtynyt vasemmalle ja pelko uudesta vasemmistoenemmistön kaudesta näyttäisi sävyttäneen seuraavien vuosien ratkaisuja. Myös sosiaalidemokraattisessa puolueessa tapahtui muutamassa vuodessa syvälinen muutos tannerilaisesta kireästä rahapolitiikasta ja alituisesta tinkimisestä hyvinvointivaltioidean omaksumiseen. Sosiaalidemokraattien koko sivun mainos Helsingin Sanomissa vuoden 1962 vaalien alla julkisti: ”Korkea elintaso, hyvä palkka, viihtyisä koti kaikille, turvattu vanhuus, ilmainen sairaanhoito. Hyvinvointivaltio, se on hyvä asia, se on sosiaalidemokratiaa – esimerkkinä läntiset naapurimaamme.” Niinpä huolimatta oikeiston vaalivoitosta sosiaalipoliittinen uudistustyö jatkui. Suuri käänne oli alkanut ja heiluri lähti toiseen suuntaan vasta 1980-luvun lopulla.

Ajankohdan kansalaistoiminnan väitettiin olevan SKP:n masinoimaa. Liikehdinnän alkaessa Helsingin Sanomat löysi ”kommunistien masinoiman, arvostelukyvyttömän ja sivistystä vailla olevan katurahvaan, joka ei osannut käyttää d-kirjainta.” Niinpä yksi kirjan tehtävä on selvittää, ”voitiinko puhua pelkästään yhden puolueen kerrassaan onnistuneesta ylhäältä organisoidusta näytelmästä vai

oliko kyseessä monimutkaisempi ja spontaanimpi prosessi”. Tutkimalla tapahtumien keskinäistä ajoitusta Uljas osoittaa, että liike syntyi pohjalta, ei SKP:n puoluetoimistossa.

Uljas analysoi liikehdintää jännästi myös nuorison liikkeenä ja sukupolvikokemuksena. Näinhän se on: akateemisen nuorison liikkeet (AKS ja 1960-luvun protestit) ovat jättäneet varjoonsa siihen väliin sijoittuneen maalta ”paenneen” työläisnuorison liikkeen. Aktiivit muistivat kyllä vuosien 1956–64 tapahtumasarjan: mielenosoitukset, lähetystöt ja kirjel-
mät. Sen sijaan he eivät ajatelleet, että tuo liikehdintä olisi saanut aikaan kääntein hyvinvointivaltion rakentamisessa. Poliitiikan haastajille saavutukset jäivät mieleen vaatimattomina kompromisseina. ”Aina oltiin kadulla, eikä mitään saatu aikaan”.

* * *

1950- ja 60-luvun vaihdetta on tapana pitää suomalaisen hyvinvointivaltion läpimurron tai laajenemiskauden alkuna. Päivi Uljas antaa tästä vahvaa näyttöä, ja tämän kirjan jälkeen ay-liikehdinnän ja eduskunnan vasemmistoenemmistön merkitystä ei käy kiistäminen. Itse luonnehdin parikymmentä vuotta sitten vanhaa suomalaista sosiaalipoliittikkaa ”agraariseksi, porvarilliseksi ja feminiiniseksi”. Uljaksen kuvaaman läpimurron jälkeen se oli vähemmän kaikkea tätä.

Vähän latteaa on se johtopäätös, että rakennemuutos kaupunkimaiseen rahatalouden ja palkkatyön yhteiskuntaan synnytti sekä uusia toimijoita, uusia tarpeita että talouskasvua, joka saatettiin suunnata sosiaalipoliittikan rakentamiseen. Näinhän suomalaisen hyvinvointivaltiososiologian valtavirta on ajateltu. Uljas pitää kuitenkin kiinni siitä, että kasvun luoman pelivaran suuntaaminen valtion käyttöön ja sosiaaliturvaan ei ollut itsestäänselvyys. Sen rinnalla eli toinen visio, jossa kasvun hedelmät haluttiin talouselämälle ja yksityiseen kulutukseen ja jossa sosiaalivakuutuksen sijaan hahmoteltiin yksityistä säästämistä pahan päivän varalle. Sosiaaliset etuudet, silloinen sosiaalihuolto, nähtiin pikemmin menneen köyhyyden ajan järjestelyinä, josta kohoavan elintason myötä tulisi päästä eroon. Toisaalta: kun kaikissa teollisissa demokratioissa rakentui yhden- tai toisenlainen hyvinvoin-

tivaltio, niin ei voi kuvitella, että Suomi olisi voinut olla poikkeus kovin pitkään. Rakenteet ja toimijat pikemmin ratkaisivat, millainen hyvinvointivaltioista tuli.

Kirja laittaa ajatukset liikkeelle, ja siitä löytää monia analogioita niin tähän päivään kuin 1990-luvun lamaan, kuten kansanvallan ja siltä suojatun rahapoliittisen vallan (nyt EKP) väliset jännitteet. Parlamenttia ja kansanvaatimuksia on pyritty nytkin patoamaan institutionaalisin keinoin. Samoin teos laittaa kyselemään, millaista tämän päivän kansalais-toiminta on? Suomessa katu ei puhu, ja eniten huomiota saa rakentava, sosiaalipoliittisia tehtäviä toteuttavat järjestöt ja kolmas sektori. Mutta lähetystöt käyvät eduskunnassa edelleen, lehtien mielipideosastot ja verkkokeskustelut tukkiutuvat valituksista ja kritiikistä. Teos laittaa myös kysymään hegemonian vaihtumisen yleisiä periaatteita. Uljas varmaankin toivoo, että nykyinen eriarvoistuminen voisi käynnistää vastaavan murroksen. Mutta eikö voi ajatella, että hyvinvointivaltiohegemonia jossain määrin vaihtui jo kilpailukykyhegemoniaan. Jos niin tapahtui, niin synnä oli pikemmin ”liiallinen” tasa-arvoistuminen! Onko tulevaisuus nyt avoin, kuten Uljas ajattelee 1950-luvulla olleen, määrittäkö pitkälle institutionalisoitu hyvinvointivaltio tulevaisuuden raamit?

* * *

Uljaksen kirjassa yhdistyy poliittinen, talous- ja mikrohistoria. Vaikka poliittisen historian kiemurat kuvataan aika tarkasti, niin silti kirja vaatii pohjaksi jonkinlaista poliittisen historian tuntemusta. Uljas luonnehtii eräässä kohdassa aineistojensa kieltä vereväksi. Saman voisi sanoa hänestä itsestään. Kokonaisuudessaan teos on elävää ja verevää historiaa, vaikka onkin paikoin sotkeutua poliittisen historian kiemuroihin. Kun olen oppinut, että historiantutkimus käyttää aikajanoja, niin sellaisen tai sellaisten käyttö olisi auttanut tässäkin lukijaa.

Sakari Hänninen kirjoitti vuonna 1995, miten ”hyvinvointivaltion ’suuri linja’ särkyi sarjaksi pieniä kertomuksia. Ne kuvaavat sitä, kuinka sosiaaliset uudistukset ja hyvinvointijärjestelyt ovat alkuperältään monihaaraisia (...) Ne ovat lukemattomien eri tahojen, etu-

jen, liikkeiden kamppailujen ja kompromissien tulosta. Hyvinvointivaltion kyljessä ei lue tekijänsä nimeä. Se on monisäikeisen sosiaalisen uudistustyön yhteenveto (...). Tämän kirjan hyvinvointivaltion kyljessä lukee teki-

jänsä nimi. Muut ”omistajat” – työnantajat, oikeistopuolueet, hyväntekeväisyys, diakonia, sosiaali- ja naisjärjestöt, virkamiehet, asiantuntijat, STM, Kela ja ETK – saavat kirjoittaa omat historiansa, ja ovat sitä jo tehneetkin.

KIRJALLISUUS

Uljas, Päivi: Taistelu sosiaaliturvasta. Ammattiyhdistysväen toiminta sosiaaliturvan puolesta 1957–1963. Helsinki: Like, 2005

Uljas, Päivi: Kun Suomi punastui. Talonpoikaisesta yhteiskunnasta hyvinvointivaltioksi. Helsinki: KSL, 2008

Uljas, Päivi: Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun lopussa. Helsinki: Into, 2012.